

Eerste Kamer der Staten-Generaal

Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Mevrouw mr. J.J.M. Uitermark
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Kazernestraat 52
2514 CV Den Haag
postbus 20017
2500 EA Den Haag

telefoon 070 312 92 00
fax 070 312 93 90

e-mail postbus@eerstekamer.nl
internet www.eerstekamer.nl

datum 24 juni 2025

betreft Evaluatie van het experiment met een nieuw stembiljet bij de Europees Parlementsverkiezing in 2024

ons kenmerk 177399

Geachte mevrouw Uitermark,

De leden van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken hebben met belangstelling kennisgenomen van uw brief met antwoorden op de vragen over de evaluatie van het experiment met een nieuw stembiljet bij de Europees Parlementsverkiezing in 2024.¹ De leden van de fracties van de **BBB** en van de **PVV** hebben naar aanleiding daarvan een aantal vervolgvragen en opmerkingen.

Vragen en opmerkingen van de leden van de fractie van de BBB

In uw brief van 21 mei 2025 geeft u aan dat de investeringskosten voor een systeem met een paper trail (stemprinter en stemmenteller) geschat worden tussen € 260 en € 365 miljoen. Dit is gebaseerd op een rapport uit 2017. Is er een recentere kostenraming beschikbaar die rekening houdt met de door de leden van de BBB-fractie gesuggereerde kostendaling in digitale mogelijkheden, en hoe verhouden deze kosten zich concreet tot de totale kosten van verkiezingen met papieren stembiljetten (inclusief printen, distributie, handmatig tellen en opslag)? Waarom sluit u, ondanks de eerder door deze leden aangevoerde argumenten, nieuw onderzoek geheel uit?

U richt zich in het kader van digitalisering op de mogelijkheden om het nieuwe stembiljet elektronisch te tellen en vermeldt dat hiervoor momenteel een maatschappelijke kosten- en batenanalyse (MKBA) wordt uitgevoerd. Wat is de verwachte oplevertermijn van deze MKBA en zal het parlement de resultaten hiervan tijdig ontvangen, zeker gezien de geschetste hoge kosten van deze specifieke digitale systemen?

Kunt u toelichten waarom een digitaal systeem met paper trail uit onder andere kostenoverwegingen wordt uitgesloten, maar een mogelijk duurdere 'hybride' variant met zowel een papieren als digitaal spoor wel nader wordt onderzocht?

De leden hebben u eerder specifiek gevraagd naar de risico's bij offline stand-alone computers en welke methodes zijn onderzocht om deze risico's te voorkomen. Kunt u nader toelichten wat de specifieke cyberrisico's zijn voor stemcomputers die offline functioneren en welke offline-specifieke beveiligingsmaatregelen of -methodes hiertegen zijn onderzocht en beoordeeld, in plaats van enkel te verwijzen naar online dreigingen en schijn van inmenging?

¹ Kamerstukken I 2024/25, 35455, N.

datum 24 juni 2025
ons kenmerk 177399
blad 2

Welke concrete 'nieuwe ontwikkelingen' op het gebied van digitalisering van het verkiezingsproces worden actief gevolgd en mogelijk onderzocht? Als de gevestigde praktijkervaringen in andere landen met elektronisch stemmen in het stemlokaal bewust niet nader worden onderzocht, hoe wordt ervoor gezorgd dat men leert van internationale best practices of waarschuwingen? Waarom sluit u nieuw onderzoek naar elektronisch stemmen geheel uit? Graag ontvangen de leden hierop een toelichting.

Kunt u toezeggen dat het parlement, naast informatie over de algemene ondersteuning aan gemeenten, ook specifieke voorbeelden, geleerde lessen of een gedetailleerdere uitleg krijgt over de concrete toepassing van deze inzichten op organisatorisch niveau, vóór de start van het experiment?

Vragen en opmerkingen van de leden van de fractie van de PVV

In uw brief van 18 november 2024 is aangegeven dat het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2026 zou worden voortgezet.² Nu komen de Tweede Kamerverkiezingen op 29 oktober 2025 eerder dan de gemeenteraadsverkiezingen. Kunt u aangeven wat de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen betekenen voor dit experiment? Wordt in de experimenteergemeenten bij de Tweede Kamerverkiezingen met het nieuwe stembiljet gestemd of weer met het traditionele stembiljet? Kunt u tevens aangeven wat de tussentijdse Tweede Kamerverkiezingen betekenen voor de wijze van monitoren van het experiment?

In het verslag van de evaluatie³ van het eerste experiment kwamen de volgende bevindingen naar voren:

- *"Meer dan de helft van de deelnemers aan de enquête (55%) geeft aan het Overzicht van kandidaten in het stemhokje niet te hebben bekeken."* (p. 32);
- *"De meest voorkomende reden van ongeldigheid was een stem op een niet bestaande kandidaat."* (p. 35);
- *"En hoewel alle deelnemers er van overtuigd zijn dat zij een geldige stem hebben uitgebracht, kunnen zij zich voorstellen dat anderen een hoger kandidaatnummer inkleuren dan het aantal kandidaten van de gekozen partij."* (p. 35);
- *"Op basis van de ervaringen met het nieuwe stembiljet geven de experimenteergemeenten aan dat de volgende verbeteringen wenselijk zijn: • duidelijker uitleg over een te hoog kandidaatnummer"* (p. 52);
- *"Ga na of op het stembiljet en het Overzicht van kandidaten de afbeelding met het aantal kandidaten per partij dan wel de uitleg over de betekenis van de afbeelding verder kan worden verbeterd, zodat de kans op een ongeldige stem op deze manier minder wordt."* (p. 57).

Kunt u aangeven of bij een volgend experiment de aanbeveling wordt overgenomen om een duidelijkere uitleg van een "hoog kandidaatnummer" mee te nemen? Kunt u daarbij ook aandacht besteden aan de contradictie die de term "hoog kandidaatnummer" in zich heeft: iemand die laag op de lijst staat heeft juist een hoog kandidaatnummer (en vice versa)? Is daarvoor een minder verwarrende term denkbaar? Kunt u aangeven of u bereid bent om de aanbeveling over te nemen van vermelding van het aantal kandidaten per partij?

De leden van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken zien uw reactie met belangstelling tegemoet en ontvangen deze graag binnen vier weken na dagtekening van deze brief.

Hoogachtend,

² Kamerstukken I 2024/25, 35455, L.

³ Verslag evaluatie, Eerste experiment met het stembiljet model 2, OSAGE, 29 juli 2024.

datum 24 juni 2025
ons kenmerk 177399
blad 3

I.M. Lagas MDR
Voorzitter van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken